

Geertrui van Saksen of van Werl?

Galbert van Brugge vermeldt in zijn bekende dagboek dat graaf Karel de Goede bezoek ontving van de kanselier van de aartsbisschop van Keulen en van graaf Godfried. Ze vroegen hem om ‘met al zijn talenten en louter uit liefde de keizerlijke en koninklijke waardigheid op zich te nemen’¹. Na rijp beraad en overleg weigerde Karel.

Bij Edward De Maesschalck lezen we: ‘In 1125 vroeg men hem zijn kandidatuur te stellen als koning van Duitsland, na het overlijden van de kinderloze Hendrik V. Als keizerlijk vazal voor Rijks-Vlaanderen mocht hij daar alleszins aanspraak op maken’². De Davidsfondsuitgave van Galberts dagboek zegt hetzelfde in een iets meer uitgebreide vorm³. Veel leert ons dit niet over de ‘ernst en het gewicht’ van de vraag.

Bij een recent bezoek aan Münster bezorgde Dr. Manfred Balzer, Duits adviserend lid van ons Genootschap, mij een artikel van Matthias Becher⁴ over het jaar 1125 en de keizerskeuze⁵. Becher citeert uit het dagboek van Galbert (uitgave Henri Pirenne, 1891) en bevestigt de kandidatuur van Karel de Goede aan de hand van andere Duitse bronnen, o.m. Otto von Freising⁶ die Karel opneemt in het rijtje van de keizerskandidaten (Becher 137). Nochtans, schrijft Becher, had Karel de Goede tot dan geen rol gespeeld

1 R.C. VAN CAENEGEM (red.), *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, Antwerpen, 1978, hoofdstuk 4, p. 80-82.

2 Edward DE MAESSCHALCK, *De graven van Vlaanderen 861-1384*, Leuven, 2012, p. 116.

3 Raoul VAN CAENEGEM, Albert DEMYTTENAERE & Luc DEVLIEGHER, *De moord op Karel de Goede door Galbert van Brugge*, Leuven, 1999, p. 117, n. 19.

4 Matthias Becher: ‘1959, prof. Geschichteis van de Middeleeuwen aan de universiteit van Bonn; specialist van de Merovingische en Karolingische tijd; redacteur van de *Monumenta Germaniae Historica*.

5 Matthias BECHER, ‘Karl der Gute als Thronkandidat im Jahr 1125. Gedanken zur Norddeutschen Opposition gegen Heinrich V’, in: Gerhard LUBICK (red.), *Heinrich V in seiner Zeit. Herschen in einem Europäischen Reich des Hochmittelalters*, Wien-Köln-Weimar, 2013, p. 137-150.

6 Otto von Freising (rond 1112-1158) was één van de belangrijkste Duitse middeleeuwse historici, neef van Frederik I Barbarossa. De vermelding komt voor in zijn groot werk *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (1143-1146).

in het Duitse rijk. Hij had wel Rijks-Vlaanderen in leen, maar Vlaanderen werd toch vooral gezien als een ‘Frans vorstendom maar met een sterke hang naar autonomie’ (Becher 138). Karel had zelfs de Franse koning Lodewijk VI militair gesteund tegen de Duitse keizer Hendrik V (1124).

R.C. Van Caenegem volgt dezelfde lijn: ‘... al gedroeg hij zich overigens als leenman van de Franse kroon en nam uit dien hoofde deel aan Lodewijk VI’s expedities tegen Keizer Hendrik V (1124). Verzoeken om de koningskroon van Jeruzalem en die van Duitsland (wat de Romeinse keizerskroon impliceerde) te aanvaarden, wees hij van de hand (1123, 1125)’⁷.

Jeff Rider spreekt er zich niet echt over uit, maar schrijft: ‘Charles seems to have had generally good relations with all his lords, King Henry I, King Louis VI of France and the emperors Henry V and Lothar III’⁸.

Maar is die kandidatuur van Karel nu echt ernstig te nemen? De andere kandidaten wogen toch wel een stuk meer. De dood van Hendrik V zonder opvolger bracht echter de Duitse keurvorsten aan zet en die lustten bijv. Frederik van Zwaben, een neef van de overleden keizer, niet. Meer kans hadden markgraaf Leopold van Oostenrijk en vooral Lotharius, hertog van Saksen, die de grootste kanshebber was. Maar aartsbisschop Frederik van Keulen wilde Lotharius niet. Die had immers in de voorbije jaren lelijk huisgehouden in Westfalen. Hij had Münster doen branden in 1121 en intussen was hij bezig met een snelle opmars naar de Rijn. Frederik zocht dus een stevige tegenkandidaat. Becher wijst erop dat andere hedendaagse Duitse historici aangeven dat Karel inderdaad een ideale compromiskandidaat was (Becher 139), want hij had niets te maken gehad met de soms heel zware botsingen tussen de keizer en de keurvorsten. En hij had prestige als koningszoon en als graaf van een belangrijke Europese speler, het graafschap Vlaanderen. Indien hij niet geweigerd had, dan zou hij in het anti-Saksische kamp terecht gekomen zijn.

7 R.C. VAN CAENEGEM, *Galbert van Brugge en het recht* (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg XL (1978), p. 13.

8 Jeff RIDER (vert.), *The Murder, Betrayal, and Slaughter of the Glorious Charles, Count of Flanders. Galbert of Bruges*, New Haven & London, 2013, p. xxiv.

Daarnaast, lezen we, waren er ook persoonlijke verbindingen met Westfalen via familiebanden. Zou al Karel wel op de hoogte geweest zijn van de gebeurtenissen in Duitsland en van de lopende strijd. Over welke verbindingen heeft Becher het nu (Becher 140 e.v.)? Jeff Ryder vermeldt: ‘We know that Charles visited Paderborn in Germany in fall 1101 but not why or for how long’⁹. Ook Becher haalt dit gegeven aan. Bisschop Hendrik II van Paderborn bevestigt in 1101 de privileges van het klooster Abdinghof in Paderborn. Als eerste lekengetuige wordt in de oorkonde ‘Karolus, filius regis Danorum’ vermeld. En is de inhoud van de oorkonde een vervalsing, de getuigenlijst is dat niet. Waarom bevond Karel de Goede zich in Paderborn? Er zullen wel economische verbindingen tussen Westfalen/Paderborn en Vlaanderen geweest zijn. Er zijn ook aanwijzingen in de richting van ‘studie’. De Paderborner Domschule had in de 11de en 12de eeuw een zeer goede reputatie en was breed bekend. Maar waarom zou Vlaanderen Karel uitgerkend daarheen sturen?

Er waren ‘verwantschapsbanden’ met het huis van Saksen. Geertrui, echtgenote van Robrecht de Fries en dus grootmoeder van Karel de Goede, staat overal te boek als de dochter van Bernard II Billung, hertog van Saksen¹⁰. Maar het zwaartepunt van de invloed van Saksen lag niet in Paderborn of Westfalen maar meer naar het oosten, in Lüneburg, en die verwantschap situeert Karel in het pro-Saksisch kamp. Hier is men in de fout gegaan, schrijft Becher. Geertrui van Saksen is geen dochter van het Saksisch hertogenhuis. Waarom niet?

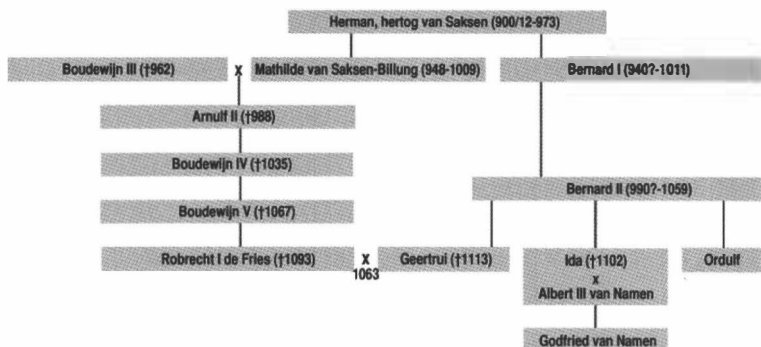
1. Geertrui komt niet voor in de dodenboeken van de Lüneburger kloosters die sterk gesteund en begiftigd werden door de Billungfamilie (Merseburg, Magdenburg en Lüneburg). Dit is ondenkbaar als Geertrui een dochter zou zijn van Bernard II (Becher 141).
2. Geertrui wordt in de Saksische geschiedschrijving niet vermeld in samenhang met de hertogenfamilie, niet bij Adam van

⁹ Jeff RIDER, *o.c.*, p. xxiv.

¹⁰ Dit is onder meer het geval bij Charles VERLINDEN, *Robert 1er le Frison, comte de Flandre* (1935), p. 27-39 en bij Nicolas HUYGHEBAERT, ‘Gertrude de Saxe’, in: *Biographie Nationale*, dl. 39 (1976), kol. 429-432. Ook DE MAESSCHALK, *o.c.*, p. 88 schrijft: ‘die de dochter van de hertog van Saksen was’.

Bremen (11de eeuw) en niet bij de *Annalista Saxo* (anoniem auteur, rond 1150) die wel andere verbindingen met Vlaanderen kent en vermeldt.

3. Het zwaarste argument van Becher slaat op een huwelijksbelemmering. De betovergrootvader van Robrecht de Fries (Boudewijn III) was gehuwd met Mathilde van Saksen-Billing. Na Boudewijn III komen we via Arnulf II, Boudewijn IV en Boudewijn V bij de Fries terecht. Mathilde van Saksen-Billing was de dochter van Hermann, hertog van Saksen. Zijn kleinzoon, hertog Bernard II is (volgens alle auteurs en volgens alle genealogische internetsites die we raadpleegden) de vader van Geertrui van Saksen. Als dit klopt, dan zijn Geertrui en Robrecht de Fries respectievelijk in de derde en de vijfde graad met elkaar verwant.

Volgens het canoniek recht (*Decretum Gratiani*) is dit een zware huwelijksbelemmering. En Becher poneert terecht dat, als dit klopt, het echt een wonder is dat geen van de toch talrijke vijanden die Robrecht de Fries had, daar gebruik van gemaakt heeft (Becher 142)! Dat dit ten andere ook bekende materie was in het Vlaams gravenhuis bewijst het geval van graaf Boudewijn VII, voorganger van Karel. Boudewijn VII Hapkin was (als kind) gehuwd met Hedwig van Bretagne. Dit huwelijk werd met wat moeite ontbonden in 1111 omdat er, zeven generaties terug, een gemeenschappelijke¹¹ voorouder gevonden werd.

11 Zie voor meer informatie: DE MAESSCHALCK, o.c., p. 107-108. Op p. 109 staat een afbeelding i.v.m. het *Decretum Gratiani*.

De Vlaamse middeleeuwse bronnen geven slechts heel weinig informatie over de herkomst van Geertrui (van Saksen, van Holland, van Vlaanderen). Bij tijdgenoot Walter van Terwaan in zijn *Vita Karoli Comitis* luidt het 'clara saxonum stirpe progenita' (stammend uit/behorend tot een beroemd Saksisch geslacht). De *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana*, opgetekend vóór 1111 in de Sint-Bertijnsabdij, vermeldt Geertrui als de dochter van 'Bernhardi Saxonum **comitis**' (dochter van Bernard, een Saksische **graaf**). Rond 1120 schrijft Lambert van Sint-Omaars in zijn *Liber Floridus*: 'filia Bernardi **ducis** Saxorum' (dochter van Bernard, **hertog** van Saksen). Blijkbaar is hier de stap van graaf naar hertog voor het eerst gezet en verder nagevolgd. Becher geeft nog een ander verhaal uit de Vlaamse bronnenhoek (Becher 143). De *Flandria Generosa* (tweede helft 12de eeuw) verhaalt dat Robrecht de Fries vóór 1070 zonder succes een eerste inval deed in Vlaanderen, maar 'concilio soceris sui Bernardi ducis Saxonum' (op aanraden van zijn schoonvader Bernard, hertog van Saksen) terug naar huis trok. Dit is echter onmogelijk, want Bernard II van Saksen, Robrechts zogenaamde schoonvader, was reeds gestorven in 1059 en opgevolgd door zijn zoon Ordulf of Otto (†1072). Daarom ook verwerpt Charles Verlinden dit verhaal als ongeloofwaardig¹².

De conclusie van Becher is logisch. Geertrui is geen dochter van de hertog van Saksen, wel van een graaf van Saksen. Zo komt hij terecht bij de gravenfamilie van Werl. Bernard III van Werl werd geboren rond 1010 en stierf tussen 1068 en 1070. Hij was graaf, was een neef van keizer Hendrik IV en behoorde, als belangrijkste adellijke familie in Westfalen, tot de hoogste adel van het Duitse Rijk. Hij was ook voogd van Paderborn. Werl in Westfalen, hun kerngebied, ligt ook veel dichter bij Vlaanderen dan het Oost-Saksische Lüneburg. De graven van Werl hadden eveneens baat bij de kandidatuur van 'anti-Lotharius'-signatuur, want ook zij hadden in de voorgaande jaren zwaar te lijden gehad van Lotharius van Saksen.

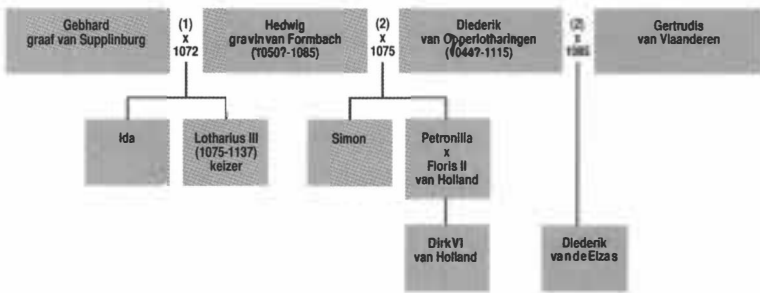
Becher vult zijn conclusie nog aan met een ander bronnenelement. In bijlage VI van de 13de-eeuwse *Sächische Weltchroniek* wordt

12 VERLINDEN, *o.c.*, p. 53.

Geertrui aangeduid als de zuster van Hendrik II, bisschop van Paderborn vanaf 1084, en van Koenraad van Werl-Arnsberg (die in 1092 sneuvelde in Friesland). De bisschop en zijn broer zijn met zekerheid kinderen van Bernard III van Werl. En dus gaat begin 12de eeuw Karel op bezoek bij zijn grootoom Hendrik, bisschop van Paderborn, en treedt hij er als getuige op.

Als Karel inderdaad bij de Werlerfamilie hoort, is de keuze van de aartsbisschop van Keulen begrijpelijk en is die vraag en de weigering van Karel meer dan een *fait divers*. Allicht, zegt Becher, dacht Keulen nog verder dan Westfalen en de Rijnstreek, maar werd er ook aan het gevaar voor Nederlotharingen gedacht. Misschien daarom stuurde de aartsbisschop van Keulen Godfried, de graaf van Namen, met het gezelschap naar Brugge mee. Godfried was de zoon van Albert III van Namen en van Ida van Saksen-Billing, dochter van Bernard II. Bernard II werd opgevolgd door Ordulf (†1072) en daarna door Magnus. Toen die zonder mannelijke opvolgers stierf in 1106, gaf keizer Hendrik V de Saksische hertogstitel aan Lotharius, wiens grootmoeder de tweede echtgenote was van hertog Ordulf. Lotharius had echter ook veel bindingen met andere Saksische families. Lotharius is dus geen Billunger. Dit en zijn agressieve houding in de voorgaande jaren brachten Namen wellicht in het anti-Lothariuskamp. Over Opperlotharingen hoefde Lotharius zich geen zorgen te maken. Na de dood van zijn vader, Gebhard van Supplinburg, hertrouwde zijn moeder, Hedwig van Formbach, met Diederik II van Loharingen. Uit dit huwelijk werden nog twee kinderen geboren: Simon I die zijn vader opvolgde en Petronilla die met de Hollandse graaf Floris II trouwde. Zij verscheen na de dood van Karel de Goede in Brugge, om de grafelijke kandidatuur van haar zoon Dirk naar voren te schuiven¹³. Haar vader, Diederik II, was hertrouwd met de dochter van Robrecht de Fries, Gertrudis van Vlaanderen waarmee hij een zoon had: Diederik van de Elzas. Samengevat betekent dit dat Lotharius via zijn moeder de halfbroer was van Simon I van Opperlotharingen en van Petronilla, en via zijn stiefvader stiefbroer van Diederik van de Elzas.

13 DE MAESSCHALCK, *o.c.*, p. 125-126.

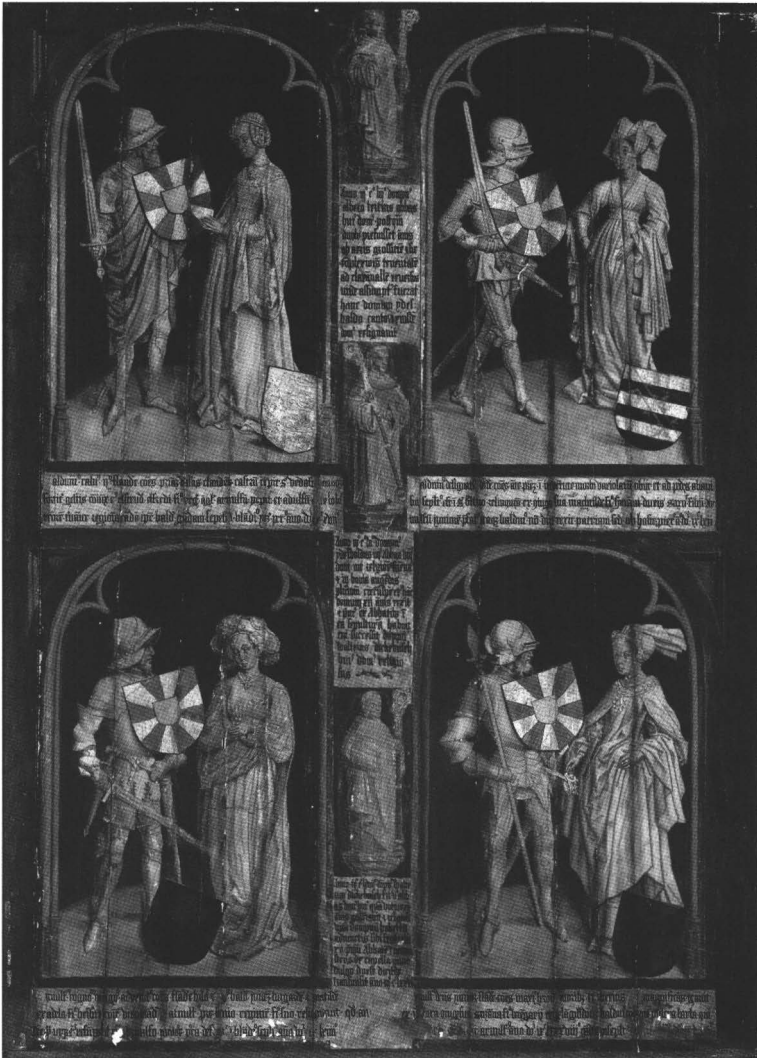

Het plan om met Karel de Goede een stevige tegenkandidaat voor Lotharius in het veld te brengen, was door de weigering van Karel mislukt. En enkele jaren later was er helemaal niets meer van over, toen stiefbroer Diederik van de Elzas, na de dood van Willem Clito, graaf van Vlaanderen werd.

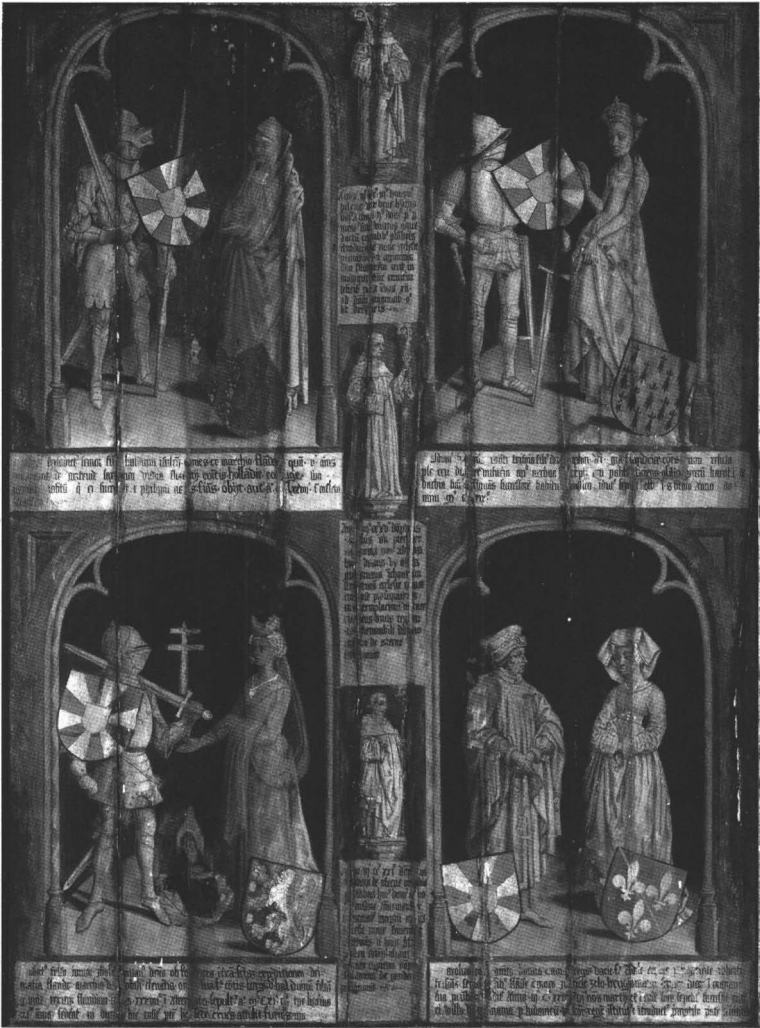
Bij het zoeken naar geschikt illustratiemateriaal, greep ik eerst naar de bekende graven- en abten-grisailles die bewaard worden in het Grootseminarie te Brugge, en die momenteel in restauratie zijn¹⁴. De grisailles leveren immers niet alleen beeld maar ook tekst. In de tekst worden ook de echtgenotes van de Vlaamse graven geïdentificeerd. Op paneel 3C prijkt graaf Boudewijn III met zijn echtgenote 'Mathildis, dochter van Herman hertog van Saksen'. Aan haar voeten staat een wapenschild 'gedwarsbalkt in zes stukken van goud en sabel met daaroverheen twee gebloemde schuinstroken van sinopel'¹⁵. Op paneel 5A staan graaf Robrecht de Fries en zijn echtgenote Gertrudis. Zij wordt, spijtig genoeg, niet geïdentificeerd als 'dochter van ...' maar wel als 'weduwe van', in dit geval als 'weduwe van graaf Florens van Holland'. Dit is bijv. ook het geval met gravin Richildis, echtgenote van graaf Boudewijn VI van Bergen: 'Rikilde, de weduwe van graaf Herman'. Ook het schild van Geertrui leert ons niets, want het is niet ingevuld/zwart. De idee dat de maker/ontwerper van de panelen (eerste helft van de

14 Boudewijn JANSSENS DE BISTHOVEN, 'De graven van Vlaanderen en de abten van de Duinenabdij', in: Adelbert DENAUX & Eric VANDEN BERGHE (red.), *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge. Bewoners/Gebouwen/Patrimonium*, Tielt, 1984, p. 287-326. Voor paneel 3: p.292-294, ill. p. 293. Voor paneel 5: p. 296-298, ill. p. 297.

15 Met dank aan Jan Van Acker, wetenschappelijk medewerker van het Museum van de Duinenabdij, Koksijde, voor deze beschrijving en andere heraldische informatie.

Grisaille met Mathildis van Saksen (paneel rechtsonder) – Grootseminarie Brugge
 © KIK-IRPA, Brussel

Grisaille met Gertrudis van Saksen (paneel linksboven) – Grootseminarie Brugge
 © KIK-IRPA, Brussel

15de eeuw) het wapen van Mathilde van Saksen kende, maar dit niet wilde invullen bij Geertrui omdat hij haar 'andere' afkomst kende, is verleidelijk maar heraldisch gezien heel wat bruggen te ver. Beide dames dateren immers uit de 'pre-heraldische' tijd en Matthias Becher situeert de 'fout' - de verwarring tussen *comes* en *dux* - ook al in het eerste kwart van de 12de eeuw. Daarenboven vermeldt de voorstudie voor de restauratie door het Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium dat er in de loop der tijden heel wat herstellingen gebeurd zijn, zelfs de vervanging van volledige planken, o.a. bij paneel 5¹⁶. Het kan dus ook dat het wapenschild van Gertrudis bij zo'n gelegenheid niet meer ingevuld werd. De wapenschilden - dixit Jan Van Acker - zijn gebaseerd op de bronnen uit de tijd waaruit de panelen dateren en laten niet toe om welke conclusie dan ook te trekken in verband met de afkomst van gravin Geertrui.

Hoe dan ook, het artikel van Matthias Becher lijkt overtuigend, maar het toont ook aan dat dynastieke geschiedenis uit die periode en zeker in verbinding met een geografische ruimte als Saksen/Duitsland voor ons nog weinig bekend terrein is.

16 Voorstudie *grisailles KIK (2011-2012)*, p 20 en 21. Met dank aan Kurt Priem.